

Асилбек кызы Ж.

РОССИЯНЫН БОРБОРДУК АЗИЯ ЖАНА КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЭКОНОМИКАЛЫК КЫзыкчылыктары

Асилбек кызы Ж.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ РОССИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И КЫРГЫЗСТАНЕ

Asilbek kyzy Zh.

RUSSIAS ECONOMIC INTERESTS IN CENTRAL ASIA AND KYRGYZSTAN

УДК: 339.9/004.15

Бул макалада Борбордук Азия өлкөлөрү жана Кыргызстанга Россиянын геоэкономикалык кызыкчылыктары, постсоветтик өлкөлөрүнүн дүйнөлүк коомчулукка кошулуудагы кыйынчылыктары. Кыргызстандын тышкы экономикалык саясатындагы стратегиялык өнөктөштөрү. Кыргызстандын Бажы уюмуна кирүүсүн себептери. Кыргызстандын Бажы уюмуна кирүүдөгү артыкчылыктары жана жоготуулары каралган.

Негизги сөздөр: экономикалык кызыкчылыктар, экономикалык өнүгүү, тышкы соода, эл аралык ири державалар.

В этой статье изложены геоэкономические интересы России в Центральной Азии и Кыргызстане. Трудности в присоединении к международному сообществу в постсоветских стран. Стратегические партнеры в внешнеэкономической политике Кыргызстана. Причины вступления в таможенную организацию. Потери и преимущества Кыргызстана вступления в Таможенный союз.

Ключевые слова: экономические интересы, экономическое развитие, внешняя торговля, международные крупные державы.

This article stated, geo-economic interests of Russia in Central Asia and Kyrgyzstan. Difficulties in joining the international community in post-Soviet countries. Strategic partners in the foreign economic policy of Kyrgyzstan. Reasons for joining the Customs Organisation. Losses and benefits of Kyrgyzstan's entry into the Customs Union.

Key words: economic interests, economic development, international trade, international big powers.

Глобалдык масштабдагы саясатты жүргүзүп келген улуу советтик державанын кулашы мурунку советтик республикалардын эл аралык мамилелер системасында ролун жана ордун түп тамырынан бери өзгөрттү. Советтер Союзунун тышкы саясий мураскери катары Россия эсептелди, бирок дүйнөлүк проблемаларды чечүүдө анын ролун мурунку СССР менен салыштыруу өтө кыйын эле. Ал эми Борбордук Азиядагы жаңы көз карандысыз мамлекеттер болсо дүйнөлүк коомчулукка кошулууда башка мамлекеттер менен өз байланыштарын өнүктүрүү үчүн жаңы барактан баштоого туура келген. 1990-жылдардын баш ченинде Борбордук Азиядагы бир да мамлекет дүйнөдөгү башка өлкөлөр менен экономикалык байланыштарын жөнгө сала алышкан эмес, ошентсе да алар өздөрүнүн бүт тарыхында, биринчи болуп эл аралык аренага өз алдынча мамлекет катары чыгышты.

Постсоветтик мезгилде «Борбордук Азия» деген түшүнүк менен СССРдин мурунку беш республикасын – Кыргызстан, Казакстан, Тажикстан, Түркмөнстан жана Өзбекстандарды аташкан.

Аталган аймак көлөмү боюнча 4 млн. кв. км. түзүп (18% КМШнын аймагын түзөт) табигый ресурстарга аябай бай болуп эсептелген. Мисалы, мурунку СССРде казып алынган жана өндүрүлгөн көмүрдүн 20%, газдын 18%, алтындын 33%, өсүмдүк майынын 26%, пахтанын 92%ы Борбордук Азия аймагына туура келген. Азыркы күндө Борбордук Азияда 65,7 (2012-жылдагы маалымат) млн. дон ашуун калк жашашат, ал КМШнын калкынын 19%на барабар [1].

Азыркы күндө Борбордук Азиянын энергетикалык ресурстары, ири нефтьгаз жана минералдык сырьё, кен байлыктар, уран, алтын ресурстарга бай болгондуктан аймактын геостратегиялык мааниси кескин өзгөрдү. Ошондуктан Кыргызстан, Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан, Туркменстан мамлекеттери үчүн дүйнөдөгү ири державалардын ортосунда теңтайлашуу күч алууда. Ири державалар аталган өлкөлөрдөгү саясий таасирин күчөтүү, анын рыногун жана ресурсун көзөмөлгө алуу үчүн күрөшүп келишүүдө.

Борбордук Азия аймагы азыркы күндө дүйнөлүк ири державалардын (АКШ, Кытай, Россия) кызыкчылыктары кагылышкан жер болуп саналат. Алардын ар бири бул аймакта өздөрүнүн улуттук кызыкчылыктарын жана стратегиясын ишке ашырууга аракет жасашууда.

Борбордук Азия Евразиянын бир катар стратегиялык маанилүү аймактары менен чектешип турат. Чыгышта Кытай жана Азия-Тынч океан аймагындагы өлкөлөр; түштүгүндө – Ооганстан, Ортоңку Чыгыш жана бир катар ислам мамлекеттери; батышта жана түндүктө – Кавказ, Турция, Европа жана Россия жайгашкан.

Борбордук Азиядагы геосаясий кырдаалга чоң таасир тийгизип жаткан дүйнөлүк жана аймактык державалардын катарына Россия Федерациясын, АКШны, Кытай Эл Республикасын, андан сырткары Турцияны, жана Европа Союзуна кирген мамлекеттерди өзүнчө бөлүп көргөзсө болот.

Россия Федерациясынын жана Американын геосаясий кызыкчылыктарынын негизги болуп Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикасына кирүү, алардын финансы системасынын үстүнөн көзөмөл

жүргүзүү, максаттуу түрдө гуманитардык жана аскердик жардамдарды берүү, кадр саясаты (бийликте, экономикада, саясатта, күч структураларында, маданиятта жана башка багыттарда) Американын саясатын колдогон күчтөрдү (топторду) даярдоо жана керектүү адистерди бийликке алып келүүнү колго алуу эсептелет.

Россиянын Кыргызстанга жана Борбордук Азия өлкөлөрүнө таасирин тийгизүүсүнүн негизги себептери төмөндөгүлөр болуп эсептелет:

1. Көп жылдар аралыгында кыргыз эли Россия менен бир өлкөдө жашашып, Кыргызстандын өнүгүүсү Россияга багытталып, жада калса маданияты да Россиянын кол астында калыптанганы.

2. Борбордук Азияда жана Кыргызстанда орус тилдүү калктын көптүгү.

3. Калктын белгилүү бир бөлүгү Россияда окуп жана эмгектенгендиктери.

4. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экспорт-импорттук товарларынын агымынын белгилүү бир бөлүгү Россияга багытталганы.

Россиянын Борбордук Азия аймагы үчүн концептуалдуу стратегиясы төмөнкү маселелерди чечүүгө багытталган:

- Борбордук Азия анын ичинде Кыргызстанга РФнын катышуусуз коопсуздук системасын түзүүгө жол бербөө жана башка өлкөлөрдүн бул аймакта өз позициясын бекемдөөгө каршы туруу;

- Кыргызстандын экономикасынын алдыңкы тармактарында Россиялык капиталдын позициясын кеңейтүү, алардын эч кандай тоскоолдуксуз иштөөсү үчүн транспорттук жана коммуникациялык коридорлор менен камсыз кылуу: (кредит берүүнүн сырлары – анда берилген карыздар үчүн ишканалардын акцияларын алмаштыруу);

- Кыргызстандагы орус улутундагылардын, Россиялык мекендештеринин укуктарын жана кызыкчылыктарын ар тараптан коргоо, Россия элдеринин маданиятын жана орус тилинин позициясын бекемдөөгө жетишүү;

- РФнын катышуусу менен көп тараптуу күчтөрдү түзүү жана аларды бир системага бириктирүү, анын негизинде мамлекеттин түштүк чек арасындагы туруктуулукту жана коопсуздукту камсыз кылуу [2].

Россиянын экономикалык жана геосаясий кубаттуулугун эске алганда азыркы шартта Борбордук Азия мамлекеттеринин экономикалык өнүгүүсүн негизги кыймылдаткыч күч болуу менен бул аймакка башка күчтөрдүн келишин кайтарууга мүмкүнчүлүгү бар.

Россиянын өз кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн Кыргызстандагы экономикалык проблемаларын чечүүдө көптөгөн жардамдарды көргөзүп келет. Алардын негизгилери төмөнкүлөр: суу-энергетика, транспорт, азык-түлүк, жумушсуздук, миграция, улуттук коопсуздукту камсыз кылуу (кылмыштуулук менен күрөшүү, баңгизат коркунучтары жана терроризм), гуманитардык (анын ичинде диний эмес билим берүү) ж.б.

Ошентип учурда Кыргызстандын деги эле Борбордук Азия аймагындагы өлкөлөрдүн алдында олуттуу улуттук кызыкчылыктарды коргоо маселер турат, алар:

- территориялык бүтүндүк жана көз карандысыздыкты сактап калуу;

- саясий туруктуулукту сактоо;

- аймактын мамлекеттери менен тынчтык жана достук мамилелерин бекемдөө;

- Европа жана Азия өлкөлөрү менен жаңы экономикалык соода келишимдерин түзүү;

- аймакта саясий, экономикалык жана аскердик туруктуулукту бекемдөө.

Кыргызстандын экономикалык позициясы жана саясий туруктуулугу начар, анткени республика анча деле чоң эмес аймакта жайгашкан, негизинен тоолуу аймак болуп, чектелген табигый ресурстарга ээ.

Бирок ага карабастан, республиканын экономикалык өнүгүүсүнө эки шарт бар: **биринчиден**, Борбордук Азиянын чордонунда жайгашуусу Кытай жана Индияны, Борбордук Азия менен Европаны бириктирүүчү транзиттик жол болуп эсептелет; **экинчиден** айыл чарбасын өнүктүрүүдө кайталангыс-климаттык чөйрөсү, чет элдик туристтер үчүн эң ыңгайлуу туристтик комплекстерди түзүүгө мүмкүндүк бар жана түгөнгүс энергоресурстары.

Ошентсе да Кыргызстандын РФсы менен аскердик-саясий жана экономикалык өз ара мамилелерди өнүктүрүү Кыргызстандын коопсуздугун сактоого мүмкүндүк берет жана Россиянын аскердик базасы Кыргызстандын аймагында жайгашуусу менен Кыргызстан ири кредиттерди алууга мүмкүнчүлүк алды.

Кыргызстан азырынча тышкы экономикалык саясатынын уңгусун Орто Азия өлкөлөрү жана Россияга багыттаганы учурдун талабына туура келет. Себеби, *биринчиден* мурдатан берки калыптанып калган ар тараптуу байланыш, *экинчиден*, географиялык жактан жакындыгы *үчүнчүдөн*, кыргыз товарларынын дүйнөлүк базардагы атаандаштыкка азырынча туруштук бере албашы, башкача айтканда али сапатынын төмөндүгү эсептелет. Ошондуктан, Кыргызстан эң биринчиден Россия менен тышкы экономикалык саясатын өнүктүрө берүүсү керек.

Кыргызстан алыскы өлкөлөргө эң көп көлөмдө алтын экспорттогондуктан (жалпы товар айлантуунун 38,2%ын түзөт), алтынды эсептебегенде, биз менен эң көп товар айлантаган өлкө катары Россия саналат - 28,9%, андан кийин Казахстан - 16,8%, Белоруссия - 1,2% турат. Мындан негизги товар айлантуу Бажы союзуна мүчө болгон өлкөлөр менен болору белгилүү болуп турат. Россияга негизинен женил өнөр-жай продукциялары, жашылча-жемиштер, пахта, кара металл, сымап, сурьма, лампалар экспорттолсо. Казахстанга болсо электр энергиясы, эт, сүт азыктарын, мал-жандыктары экспорттойбуз. Белоруссияга болсо радиаторлорду (жалпы экспорттун 46%ын), пахтаны (3,3%ын) жана башкаларды жиберебиз.

Экономикалык жактан алып караганыбызда, Кыргызстандын тышкы соодасынын 28% Орусия, 15% Казахстан менен болуп жатат. Айрыкча стратегиялык мааниге ээ айрым товарларды Россиядан алабыз. Ошентип, Кыргызстандын тышкы-соода мамилелерине Орто Азия өлкөлөрү жана Россия чоң таасирин тийгизүүсүнөн улам алар менен Евразиялык экономикалык интеграциялык уюмга кирүү алдында

турат. Кыргызстан Бажы уюмуна кире турган болсо төмөндөгүдөй арктыкчылыктарга ээ болуусу күтүлөт:

- Капитал, жумушчу күчү, тейлөө жана товарлар эркин айланат;
- Эбегейсиз чоң сатуу рыногу жана эркин рынок пайда болот;
- Кыргыз-казак чек арасындагы бажы бекеттери жоюлат;
- Россия жана Казакстанда жүргөн 700 миңге жакын эмгек мигранттарыбыз тоскоолдуксуз жүрүүлөрүнө мүмкүнчүлүк түзүлөт;
- Инвесторлор үчүн Кыргызстанда ишкердик жүргүзүүнүн перспективдүү мүмкүнчүлүктөрү ачылат ж.б.

Ошол эле учурда Бажы уюмуна кирүүнүн терс жактары бар, алар төмөндөгүлөр:

- Кытайдан келген товарларды Бажы уюмунун өлкөлөрүнө реэкспорттоо кескин түрдө кыскарат;
- Өлкөдөгү чакан ишканалар уюмдагы өлкөлөрдүн ир ишканалары менен атаандаштыкта туруштук бере албай калуусу мүмкүн;
- Бажы төлөмдөрүнөн түшкөн кирешелер өлкөнүн импорттогу үлүшүнө ылайык бөлүштүрүлгөндүктөн бажы төлөмдөрү кыскарып, мамлекеттик казынага чоң зыян келтирилет. Мисалы эң чоң деп эсептелеген "Дордой", "Кара-Суу" дүң базарларынан түшүп жаткан салыктар бюджетке түшпөй калат.

Дүйнөлүк Банктын изилдөөсү боюнча 2008-жылы Кыргызстанды Кытайдан алган импортунун 75% кайрадан Россияга, Казакстанга жана башка коңшу өлкөлөргө реэкспорттолуп турганын белгилешкен. Дүйнөлүк Банктын эксперттеринин эсебинде "Дордой" менен "Кара-Сууда" коротулган каражат Кыргызстандын улуттук дүң өндүрүшүнүн 33% на жакынын түзөт деп белгилешкен.

Ал эми Казакстандын экономикасы үчүн адистешкен "Силк Роуд интеллидженсер" интернет сайты келтирген маалыматтарга караганда, "Дордойдо" 40 миңден ашуун соода түйүнү же контейнерлер бар алардын бир айлык соодасынын көлөмү 330 миллион долларга туура келет деп белгилешет. Андан да чоң маселе Бажы союзуна мүчө болгон башка өлкөлөрдөн айырмаланып, Кыргызстан 1998-жылдан бери Дүйнөлүк соода уюмунун мүчөсү болуп саналат. Биз Дүйнөлүк соода уюмуна мүчө болгондуктан көптөгөн товардык (4937) позициябызды алмаштырууга, ошондой эле авиатехника, информациялык технологиялар сыяктуу жана башка маанилүү тармактарда бажы төлөмүн албайбыз деген сыяктуу милдеттенмелерди алганбыз тактап атканда тарифтик өлчөмдөрдү белгиленген 5,1%га чейин түшүрүү милдеттенмелери бар.

Эгер Кыргызстан Бажы биримдигине мүчө боло турган болсо Дүйнөлүк соода уюму менен жогоруда айтылган милдеттенмелерди өзгөртүү иш чараларын көрүүсү керек. Мисалы, Бажы биримдигинин талаптарына ылайык тарифтик төлөмдөрдү

5,1%дан, 10,6%га чейин көбөйтүү керек болот. Буларды өзгөртүү үчүн Дүйнөлүк соода уюмуна кандайдыр бир өлчөмдө (жок эле дегенде жарым миллиард доллар) компенсация төлөсүн деген маселе көтөрүлөрү анык.

Биздин айыл чарба продукциябыз экологиялык таза деп эсептелген менен ал дүйнөлүк стандартизация жана сертификациядан такталган эмес. Анткени биздин өлкөдө эл аралык деңгээлдеги лабораторияларыбыз жок. Андыктан айыл чарба продукциялар тиешелүү документтер менен тастыкталбаган соң Кыргызстандын аймагынан ары чыкканда атаандаштыкка туруштук бере албай калат. Ошондуктан айыл чарба продукцияларын атаандаштыкка туруштук берүүсүн күчөтүү үчүн аны дүйнөлүк деңгээлдеги лабораториялар менен камсыз кылуу зарыл.

Биздин пикирибизде азырынча биздин өндүрүш Казакстан, Россия жана Беларусь менен тең атаандаш боло албайт. Бүгүнкү күндөгү Кыргызстан экономикалык абалы инвесторлорду көп да өзүнө тарта албайт. Анткени бизге сырттан ташылып келинген товарлардын 70 пайызы өндүрүштүк максаттагы товарлар болуп саналат. Алсак, тигүү тармагына зарыл болгон кездемеден тартып, топчуга чейин сырттан алынат. Демек, өндүрүштү өнүктүрүүдө узак мөөнөткө созулган кыйынчылыктар жаралат. Эгерде Кыргызстан Бүткүл дүйнөлүк соода уюмунана (БСУ) кирген өлкөлөр менен болгон соода-экономикалык байланыштарындагы көптөгөн позициясын өзгөртүп, б.а. андан чыгып, Бажы Биримдигине кирсе, анын талабы менен үчүнчү өлкөдөн импорттолгон товарларга бажы алымдары жогорулайт.

Жогоруда айтылгандарды эске алып Кыргызстандын Евразиялык уюмга кирүүсүндө бир катар жетишкендиктери да, кемчиликтери да бар экендигин көрүп турабыз. Мында уюмга кирген учурда өлкөнүн экономикасына тийгизген таасирлеринин кемчиликтерине караганда жетишкендиктери басымдуулук кылат. Анткени жогоруда биз көрсөткөн кемчиликтер убактылуу мүнөзгө ээ, ал эми Евразиялык уюмга кирүүдө жетишкендиктер келечекте перспективдүү өнүгүүсүн камсыз кылат деп ойлойбуз. Өзгөчө белгилеп кетчү нерсе биздин мамлекетибиз бул уюмга кирген өлкөлөр менен мурунтан калыптанып калган байланыштары жана географиялык жактан чектеш жакын жайгашуусу келечекте бул уюмдун алкагында экономикабыздын өнүгүүсүнө олуттуу таасирин тийгизет деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Омаров Н.М. Современные международные отношения и мировая интеграция. - Бишкек, 2009. - 165-б.
2. Современная мировая политика. Под ред. А.Д. Богатурова. - М., 2010. - 240-б.
3. Новая большая игра в большой Центральной Азии. - Бишкек, 2005. - 129-б.
4. Омаров Н.М. Современные международные отношения и мировая интеграция. - Бишкек, 2009. - 165-б.

Рецензент: д.э.н., профессор Джумабаев К.Дж.